

IV.mezinárodní symposium o zachování a obnově historických zahrad
"Historické zahrady v současnosti"

16. - 20. září 1977

Kroměříž - Praha

Československá socialistická republika

Ing.arch. DUŠAN RIEDL, CSc
ČSSR

"Obnova historických zahrad v projektové dokumentaci a realizace"

Historické zahrady jsou významným dokladem biologického i kulturního vývoje země. Jejich význam je dvojitý: jednak tvoří nedílnou součást prostředí obvykle architektonických souborů - ať jimi rozumíme celé sídelní útvary nebo jenom jednotlivé stavby - a jednak jsou samy o sobě uměleckým projevem a kulturní památkovou hodnotou.

Historická zahrada prodělávala spolu s vývojem architektury slohové výtvarné přeměny a její přírodní podstata podléhala tedy umělecké zákonitosti a historickému slohovému vývoji. Proměna formy zahrady probíhala však mnohdy i nezávisle na přeměně architektury, poněvadž její forma podstatně snadněji podléhala módě. Historická zahrada proto nemůže být chápána jenom jako přírodní prostorový útvar, ale zejména také jako umělecký a historický jev. Umělecké a historické hodnocení proměn tvarů i rostlinného materiálu zahrady umožní pochopit ji jako slohovou součást vývojové etapy umění.

Přírodní základna zahrady podléhá přirozenému biologickému vývoji živého organismu, který je ovšem protichůdný pevnému tvaru slohového výrazu. Z tohoto antagonismu umělecké slohové zákonitosti a přírodního materiálu vychází zvláštní náročná povaha péče o historickou zahradu, která se prakticky zračí v metodice přístupu k její obnově.

Dovolte, abych z těchto uvedených hledisek nastínil způsob stanovení ideové koncepce obnovy historických zahrad, která by měla být předpokladem jejich uchování.

Počátkem práce na obnově je poznání objektu v jeho historickém vývoji. Je třeba provést výzkum historické obrazové a plánové dokumentace i výzkum písemných pramenů,

a to pro objekt zahrady i přilehlé architektury. Tento materiál je nutným předpokladem proto, abychom stanovili jednotlivé vývojové etapy zahrady a mohli odkrýt jejich fragmenty v terénu. Ve zvláštních náročných případech je někdy mimořádně nutné volit i archeologický průzkum, který by dokumentoval sled, formu a existenci realizace jednotlivých vývojových etap.

Po provedení historického průzkumu následuje průzkum a zhodnocení současného stavu. V této etapě se analyzuje vývoj a hodnotí současný stav půdorysu a terénu zahrady, který umožní odkrýt fragmenty jednotlivých etap zahradních úprav, hodnotí se vegetační kryt s určením materiálu k asanaci a provede se klimatický a pedologický průzkum, který objasní pěstební podmínky pro rostlinný materiál, nutnost výměny půdy a pod.

Na základě předchozích uvedených výzkumných a průzkumových prací je potřebné stanovit památkový záměr. Skupina odborníků spolu s projektantem úprav stanoví po vzájemné konzultaci památkovou koncepci obnovy. Rozhodnou zejména o základní vývojové etapě zahrady, která se stane východiskem koncepce obnovy, o funkci zahrady a o míře přizpůsobení se historické koncepci soudobému účelu a s tím současně o míře nové tvorby. Tato rozhodnutí provedená na základě předchozích studií nejnovějších poznatků historického a současného stavu jsou rozhodujícím motivem, který závazně stanoví hodnoty, které je nutno respektovat a umožní další soustavnou práci na přípravě obnovy. Jejím smyslem je zachování a ochrana fondu historických zahrad, která by měla být zabezpečena pod dohledem památkové péče.

Vlastní řešení památkové obnovy historické zahrady by pak mělo vycházet z těchto zásad:

- respektování základní historické osnovy v půdoryse i prostoru,

- respektování dendrologicky cenných stromů a porostů,
- řešení inženýrských sítí a funkčních složek nového využití zahrady spolu se stanovením fyzikálních a chemických úprav půdy,
- volba sortimentu rostlin ve vztahu k hlavní stanovené vývojové etapě zahrady.

Všechna tato řešení je třeba koordinovat vzájemně a spolu podřídit první zásadě - respektování základní historické osnovy. Tvořivý přístup umožní ponechat na př. cenný soliter i v přísném slohovém prostoru a zhodnotí tak nenahraditelné jedince, zdánlivě rušící.

Základním tvůrčím problémem jsou však dva úkoly: dořešení prostorové koncepce zahrady a vyrovnání požadavků soudobého provozu s historickou osnovou zahrady.

Pro způsob řešení obnovy zahrady je rozhodující její hodnota a míra dochování její historické podstaty.

Hodnota objektu, stanovená historickým vývojem a slohovou analýzou, je výchozím podkladem k úvaze o jeho dalším osudu, který je korigován mírou dochování historické formy zahrady ať jako celku nebo jako fragmentu. Měla by však být dodržena zásada udržet a v jednotném režimu spravovat celý historický areál zahradního, respektive i k ní příslušného architektonického souboru. Taková jednota území umožňuje snadnější řešení dalších otázek udržování zahrady.

V případech historické zahrady, prezentované jako umělecké dílo, by měla zásadně být provedena restituice: rozvrh zahrady by měl obnovit koncepci některé historické etapy jejího vývoje, pravidelně té, která vtiskla nejvýraznější rysy její dnešní podobě. Přitom by mělo jít o podchycení základních rysů historického stavu s respektováním významných hodnot ostatních etap vývoje.

V ostatních případech historických zahrad s převahou rekreačních by mohlo dojít k určité modernizaci, již je možno chápat jako zjednodušení historických prvků, ale při zásadním respektování základní osnovy zahrady, jež vždy mu i zůstat základem i současné koncepce využití. Modernizací je pak třeba rozumět i začlenění nových funkcí do koncepce zahrady: jednak funkcí speciálních (hřišť, bazénů), jednak funkcí zařízení, vyvolaných změněným provozem zahrady (WC, pokladny, bufety).

Každý takový rekreační soubor má mít svůj vstupní areál s provozním zařízením pro návštěvníky. Ale všechny nové funkce v zahradě, využití jejich ploch a nová zařízení musí vycházet ze stanovené koncepce zahrady a musí být vždy udrženy v poměru ke kapacitě zahrady. Její překročení má vždy za následek rychlé opotřebení a devastaci objektu. Všechny tyto úpravy by měly vycházet ze slohové historické podstaty zahrady a tvůrčím způsobem navázat a rozvést danou osnovu.

Někdy bude však nutno - zejména v těch případech, kdy není dochován historický stav prostředí památkového objektu ani v terénu, ani v archivu - přistoupit k nové tvorbě v historickém rámci, ke tvorbě, která by měla vycházet ze soudobých výtvarných názorů. A to je další významný přínos ke zhodnocení zahrad jako článku kulturního dědictví: kontinuita vývoje v souladu historického díla s tvorbou nových kulturních hodnot, odpovídajících požadavkům soudobé společnosti a vycházejících z jejího ideového názoru a myšlení.

Nedílnou součástí obnovy historické zahrady by mělo být i řešení inženýrských sítí: především obnova vodních systémů zahrady s určením jejich zdroje, přehledná síť komunikací s rozlišením pěších cest a cest přístupných vozidlům, včetně dostačujících parkovacích ploch, u veřej-

ných zahrad nutné osvětlení hlavních cest a objektů, eventuelně slavnostní osvětlení nebo iluminace pro představení "Son et Lumiere".

Obsahem návrhu by mělo být řešení, jehož první částí je ideový náčrt, obsahující koncepci a vztah k památkovým hodnotám, druhou částí kompletní projekt, obsahující řešení situace, architektury, provozu, technických sítí, zemních prací a výsadby včetně rozpočtu. V některých závažných případech, zejména v případech variantních řešení, přistupuje ještě nejnázornější provedení návrhu v modelu.

Nutným závěrem každého návrhu by mělo být stanovení etap realizace obnovy, která umožní nejenom nejúspornější postup prací, ale umožní také takové řešení, které by nejméně narušovalo vlastní funkci a provoz v zahradě. Součástí této etapizace jest i návrh postupného obsazování personálního vybavení zahrady, které je podmínkou její dobré údržby i funkce.

Důležitou součástí obnovy historické zahrady a její přípravy je nutnost projednání s příslušnými orgány. V první řadě je to vyjádření odborného sboru prostřednictvím památkových orgánů, které zajistí kulturní hledisko obnovy. Jejím předpokladem je zákonná památková ochrana historických zahrad, která umožní soupis fondu historických zahrad v zemi, jejich hodnocení, odborný dohled a subvenční politiku.

Druhou nepominutelnou složkou je projednání obnovy s orgány stavebního úřadu z hlediska stavebního řádu, které zajistí technické hledisko obnovy.

Úplná projektová dokumentace a její projednání se zodpovědnými orgány jsou předpokladem k zahájení realizace obnovy zahrady. Vhodné je rozdělit realizaci stavby do několika na sebe navazujících etap, které zahrnou jednak

časově po sobě následující akce, jednak se mohou týkat jednotlivých ploch, k jejichž obnově se přistupuje postupně.

První - přípravnou - akcí realizace je asanace zahrady, tj. odstranění všech rušících prvků a nezdravých rostlin na řešeném území, a to nejen z hlediska zdravotního stavu rostlinného materiálu, ale také z hlediska prostorových kompozičních vztahů. Tato asanace nabývá značného rozsahu zejména tehdy, jedná-li se o obnovu zahrady dlouho neudržované s četnými náletovými porosty, utlačujícími vzrostlé jedince jako motivy někdejší kompoziční vazby a jedná-li se o přeměnu výtvarného řešení, na př. návratem k někdejší předchozí slohové etapě. Přístup ke zdravým, výrazným a krásným jedincům by měl být vždy taktní a zvážit, zda by nemohly setrvat na svém stanovišti i při nových prostorových i biologických vztazích. Proto zejména u asanace rostlin je třeba postupovat po etapách, aby zahrada v určité etapě práce na obnově nebyla na příklad zbavena porostu.

Druhou etapou realizace je vlastní stavba. Postupně by měly být budovány: inženýrské sítě a eventuelní podzemní stavby, pak vybudování základních tras půdorysného a výškového řešení, to znamená síť komunikací a zpevněných ploch a přesuny hlavních hmot, dále plošná úprava současně se stavbami, jimiž rozumíme nejen architekturu budov, ale i zdi, schodiště, bazény, podstavce pod sochy a jejich osazení a pod., a konečně závěrečná modelace terénu, zatravnění a výsadba rostlinného materiálu. Po ukončení těchto akcí je stavba skončena, předána provozu a nastupuje údržba. Údržba - spolu se zajištěním provozu zahrady - rozhoduje o výsledné prezentaci díla obnovy. Jejím předpokladem je dostatečné perzonální obsazení a vybavení strojní mechanizací, které zabezpečují ekonomickou úpravu ploch, jejichž

údržba je při rozsáhlosti ploch zejména přírodně-krajinářských parků dnes jinak neřešitelná.

Důležitou složkou jsou zahradnictví a zásobní materiál, zejména speciálních vybraných rostlinných druhů a variet. O tom však uslyšíte ve zvláštním příspěvku.

Dovolte, abych se ještě zmínil zvláště o funkci zahrady, která musí být smyslem její obnovy.

Původní a nejvlastnější poslání zahrady je její funkce rekreační. Je to hlavní funkce zahrad, zejména náročně vystupňovaná v oblasti, dosažitelné z měst. Hrozí tu mnohdy nebezpečí jejich zneužití k zabudování prostorově rušivých a provozně náročných zařízení. Situování amfiteátrů, hřišť, tanečních parketů nebo konání lidových slavností nelze připustit v prostoru formálních francouzských zahrad - a pokud to lze vůbec někde připustit v rozlehlých přírodně-krajinářských parcích, je to nutno provést velmi obezřetně především s ohledem na kompozici parku, jeho prostorovou kapacitu a na druhotné působení vyvolaných provozních funkcí: dopravy, zásobování a nutných inženýrských sítí. Velmi závažné jsou případy, kde převažuje kulturně-ideová-památková funkce. Je to především u nejvýznamnějších objektů historické zahradní architektury, které se samy stávají exponátem. V těchto případech půjde obvykle o historickou památkovou restituci, která dotvoří s architekturou objektu původní jednotu slohového souboru. Tento význam zahrady je nutné a záslužné uvést i samostatnou expozicí o historickém, botanickém a slohovém významu zahrady, jejím vývoji, hodnotě a přínosu. Tato expozice by měla být instalována uvnitř budovy, hlavní architektury parku anebo zahradního pavilonu. Expozicí zahrady by měla končit prohlídka architektonického objektu a z ní by se mělo vyjít přímo do zahrady, která by se tak stala přirozenou expozicí, logicky navazující na instalaci objektu.

Jiným způsobem využití je ovšem i zahrada - nebo častěji její část - s funkcí účelového provozu, který ovšem musí být v souladu s koncepcí celkové kompozice zahrady.

Naučná zahrada jako vzorkovna určitých sortimentů, na př. cibulovitých v holandské zahradě a zejména pěstitelské skleníky s exoty, ale i voliery, jsou starou původní formou, u historických zahrad kdysi běžnou. Příslušná zařízení jsou většinou zachována a je možno je obnovit a akceptovat zejména jako základnu sdružení zájemců - pěstitelů. Zahradnictví, resp. zásobní zahrada, dobře vedená, může být i platnou estetickou součástí koncepce, jejíž je mnohdy organickým článkem. Ve státním zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou je na př. zahradnictví přímo součástí hlavního parteru obnovené barokní zahrady. Také ovocné sady jsou významnou historickou součástí formálních zahrad, kde vyplňovaly vnitřky stříhaných bosketů a tvořily přitom nutnou hospodářskou základnu zahrady.

Závěrem bych chtěl zdůraznit, že pro realizaci obnovy historické zahrady jsou významné zejména tyto faktory:

poučený projekt, vycházející ze studia historického slohového vývoje zahrady a z jasné představy o její současné funkci,

výstavba po plánovitých etapách, která umožní realizaci podle jednotné koncepce,

nutnost popularizace obnovené zahrady, která by objasnila význam a hodnotu zahrady a uvedla ji do vědomí lidí jako cennou chráněnou památku - a dobrá údržba.

Teprve park, který je jasně konceptně a provozně připraven a řádně technicky vybaven, může dobře plnit svoje nové poslání a stát se platnou složkou života dnešní společnosti, kde významně dotváří její životní prostředí. Pak může být rovnocennou a vyhledávanou součástí života města nebo obce a plnit svoje speciální určení i svoje ideové poslání.